

הרב חיים דרוקמן

אבות לבנים

שיעורים במסכת אבות

פרק ג

אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

תוכן העניינים

לוח ראשי תיבות וקיצורים..... 11

משניות מסכת אבות

פרק ג 13

שיעורים על פרק ג

21	מאיין באת ולאן אתה הולך?	משנה א
31	שלומה של מלכות	משנה ב (א)
40	תפילה על מלכות שמיים	משנה ב (ב)
51	שניים ואחד העוסקים בתורה	משנה ב (ג)
61	רבי שמעון בר יוחאי	משנה ג (א)
73	שולחן ודברי תורה	משנה ג (ב)
80	המפנה ליבו לבטלה	משנה ד
87	המקבל עליו עול תורה	משנה ה
95	מדרגות בהשראת שכינה	משנה ו (א)
103	"בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי"	משנה ו (ב)
111	תן לו משלו	משנה ז (א)
119	המהלך בדרך ושונה	משנה ז (ב)
133	שכחת הלימוד	משנה ח
142	רבי חנינא בן דוסא	משנה ט (א)
150	יראת חטאו קודמת לחוכמתו	משנה ט (ב)
157	מעשיו קודמים לחוכמתו	משנה ט (ג)
165	רוח המקום ורוח הבריות	משנה י (א)
170	תלמוד תורה ותכלית החיים	משנה י (ב)
180	תענוגים ומותרות	משנה י (ג)
185	חלק לעולם הבא	משנה יא
200	ההתנהגות הראויה כלפי הבריות	משנה יב

211	..... תחילתו של רבי עקיבא וגדולתו	משנה יג (א)
219	..... אהבת רבי עקיבא	משנה יג (ב)
232	..... סייגים מסוגים שונים	משנה יג (ג)
242	..... חביבות האדם וישראל	משנה יד (א)
252	..... "חיבה יתרה נודעת להם"	משנה יד (ב)
261	..... בחירה וידיעה	משנה טו (א)
275	..... דרך שפיטת ד' את עולמו	משנה טו (ב)
284	..... משל להנהגת ד' את עולמו	משנה טז
296	..... רבי אלעזר בן עזריה	משנה יז (א)
312	..... תורה ודרך ארץ	משנה יז (ב)
322	..... חכמה ויראה, בינה ודעת, קמח ותורה	משנה יז (ג)
333	..... חוכמה ומעשה – ענפים ושורשים	משנה יז (ד)
340	..... גופי הלכות ופרפראות לחוכמה	משנה יח

משנה א מאין באת ולאן אתה הולך?

עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עברה: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון: מאין באת? – מטפה סרוחה; ולאן אתה הולך? – למקום עפר רמה ותולעה; ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון? – לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא.

א. "גדול מרבן – שמו"

לחכם משנתנו, עקביא בן מהללאל, אין מצורף תואר רבנות, בניגוד לחכמים שבפרק ב ולחכמים שבפרקים הבאים. בכך הוא דומה לחכמי דורו והדורות שקדמו לו המופיעים בפרק א, גם אצלם אין מוזכר תואר רבני, למשל: אנטיגנוס, יהושע בן פרחיה, הלל ושמאי וכן הלאה.

בתוספתא (עדויות ג, ד) מוסברים התארים השונים של החכמים:

מי שיש לו תלמידים, ותלמידיו¹, קוראין אותו: רבי.

נשתכחו (-התרבו, נהיו שכיחים) תלמידיו, קוראין אותו: רבן.

נשתכחו אילו ואילו, קוראין אותו בשמו.

הרב נקרא: "רבי" בפי תלמידיו. כשתלמידיו מתרבים, מכנים אותו: "רבן" – רבנו, הרב שלנו. וכשתרבים גם תלמידים לתלמידיו, קוראים לרב בשמו. יוצא אפוא, שבעבר, כשהיו קוראים לרב בשמו בלבד, בלי

1. כך בתוספתא שלפנינו, אך הנוסח סתום ואינו מובן. במקורות אחרים מובא: "מי שיש לו תלמידים, ולתלמידיו תלמידים, קוראים אותו: רבי" (כך מובא ב"עלי תמר" על הירושלמי, מועד קטן ג, ד"ה: "אמר רבי הושעיא").

תואר רשמי, הדבר ביטא שמדובר ברב גדול במיוחד.

לפני כתשע מאות שנה כתב רבי נתן מרומי את ספר "הערוך", מעין מילון מורחב למילים קשות מהתלמוד הבבלי. בערך "אביי", הוא מביא תשובה מהגאונים המבררת את משמעות תוארי החכמים בגמרא.

לפי אותה תשובה, התואר "רבי" מציין את חכמי ארץ ישראל והתואר "רב" את חכמי בבל. הוא מוסיף שהדורות הראשונים, שהיו במעלה גדולה, לא נזקקו לכל תוארי הכבוד האלה - לא לחכמי בבל ולא לחכמי ארץ ישראל. הם היו כמו הנביאים, שלא נצרכו לתוארי רבנות ונזכרו בשמותיהם בלבד: אליהו, חגי וכן הלאה. תוארי הכבוד התחילו להופיע רק לאחר חורבן הבית.

ה"ערוך" מביא משפט, שלפי עדותו, ידוע לכול: "גדול מרב - רבי; וגדול מרבי - רבן; גדול מרבן - שמו". הדבר מתחבר עם התוספתא שראינו שרב גדול מאוד אינו נזקק לתואר של כבוד².

אכן, במשך הדורות התקבעו תוארי הכבוד הרבניים, ואדם שאינו מכנה רב בתואר הראוי לו בימינו, מביע זלזול בכבוד תורתו.

הרמב"ם (הקדמת פירושו למשנה, ז) מסביר מדוע דווקא לגדולים ביותר אין מצורף תואר של כבוד:

מי שהיה אצלו גדול ומאד וברום המעלות קראו בשמו... - מפני גודל מעלתם, כיון שאי אפשר למצוא כנוי לרומם בו את זכרם, כמו שאין מכנים את הנביאים.

מדובר באנשים גדולים כל כך שכל תואר רק יקטין מערכם האמיתי.

עקביא בן מהללאל היה שייך אפוא לחכמים שחיו בזמן הבית, וגם הוא, כמותם, לא נזקק לתואר של כבוד, משום מעלתו הרבה.

ב. עקביא איש האמת

במשנה במסכת עדויות (ה, ו) הרבה רבי יהודה בשבחו של עקביא בן מהללאל באומרו: "אין עזרה ננעלת בפני כל אדם מישראל בחכמה

2. בתוספתא משמע שהתואר "רבן" שימש לרבנים גדולים, אך ה"ערוך" מעיר שבפועל לא מצינו במקורות מי שכונה בתואר זה חוץ מהנשיאים.

מאין באת ולאן אתה הולך?

וביראת חטא כעקביא בן מהללאל" – כלומר, לא נמצא בכל ישראל אדם כמותו בחוכמה וביראת חטא!³

אחת התכונות הבולטות של עקביא היא מידת האמת שלו.

המשנה שם מספרת שעקביא נחלק עם חכמי דורו בארבע הלכות. אמרו לו חכמים: "עקביא! חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר – ונעשך אב בית דין בישראל!". אך עקביא סירב בתוקף וענה: "מוטב לי להקרא שוטה כל ימי – ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום! שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו!". האמת הייתה נר לרגליו.

במשנה הבאה מסופר שלפני מותו, הורה עקביא לבנו שלא לאחוז בדעתו בארבעת הדברים שנחלק עם חכמים, אלא לקבל את דעתם. הבן תהה: אם אביו סבור שיש לחזור בארבעת הדברים האלה – מדוע הוא עצמו לא חזר בו?

ענה אביו שהוא ושאר החכמים במעמד שווה בדעותיהם משום שגם הוא וגם החולקים עליו מתבססים על דברים ששמעו מחכמים רבים שלפניהם. אך הוא, בנו, הרי שמע את הדעה הזאת רק ממנו, שהוא יחיד, ואילו את הדעה השנייה שמע משאר החכמים, שהם רבים, ו"מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין". אמירה זו מצביעה אף היא על מידת האמת שלו.

המשנה מוסיפה לספר שהבן ביקש מאביו לדבר עליו לפני חבריו החכמים שיקרבוהו, אך עקביא סירב. נבהל הבן: "שמא עילה מצאת בי?!". – האם נמצא בי דבר רע? הרגיעו אביו שהוא בסדר גמור, אך לא ראוי שיקרבוהו משום שהוא בנו, אלא: "מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך". גם בזה בולטת מידת האמת של עקביא.

3. בערב פסח היו באים כל ישראל להקריב במקדש את קורבן החג. בגלל העומס הרב, לא היו מכניסים את כולם בבת אחת, אלא היו ממלאים את המקדש בקבוצה אחת ונועלים את השערים עד לסיום ההקרבה. אחר כך היו מכניסים עוד שתי קבוצות באותו אופן. רבי יהודה אומר שבכל שלוש הקבוצות העצומות הללו לא נמצא אדם שווה־ערך לעקביא בן מהללאל בחוכמה וביראת חטא.

ג. "ואי אתה בא לידי עבירה"

ראינו לעיל שרבי יהודה מהלל את עקביא שלא נמצא בזמנו חכם וירא חטא כמותו. במשנתנו, עקביא מדריך אותנו איך להגיע ליראת חטא: "הסתכל בשלושה דברים ואי אתה בא לידי עבירה".

המדור"ש מדקדק שלא נאמר: "ואי אתה בא לעבירה", אלא: "לידי עבירה". הוא מסביר שכשם שלכלי יש ידיים המשמשות לאחיזה בו, כך ישנם חטאים קלים שהם בבחינת ידיים לעבירות החמורות. הכוונה לעבירות קלות שאנשים נוטים לזלזל בהן, וממילא אינם נזהרים בהן, והן ממדרדרות אותם לעבירות החמורות – "כי מן הקל בא אל החמור" (לשון המדר"ש).

על כן אמר עקביא שאם תסתכל בשלושת הדברים הללו, לא רק שלא תבוא לעבירה ממש, אלא תינצל אפילו מהידיים של העבירה – מהחטאים הקלים המדרדרים לעבירה החמורה.

המדור"ש מדקדק גם שלא נאמר: "ואין עבירה באה לידך", אלא: "ואין אתה בא לידי עבירה". אדם יכול להינצל מעבירה בשתי צורות: העבירה כלל אינה מגיעה לידי, וממילא אינו נכשל בה. אך יש שהעבירה כן מגיעה לידי, אך הוא אינו בא לידיה, הוא עומד בפיתוי ואינו נכשל.

מובן שאדם צריך לשאוף שמלכתחילה לא תבוא עבירה לידו כדי שלא יסתכן בניסיון⁴. אך אם בכל זאת הגיעה עבירה לידו והוא עצר את עצמו מלבוא לידיה – מעלתו גדולה ביותר!

הרמב"ם, בהלכות תשובה (ב, א), מלמד כיצד יידע אם הגיע לדרגת תשובה גמורה: אם באה לידי העבירה שנכשל בה בעבר, ומתקיימים שוב כל התנאים שהיו בעת היכשלו בה, והוא בכל זאת אינו בא לידי העבירה ואינו נכשל בה – סימן שתשובתו גמורה והוא נקי מאותו עוון!

4. בעבר, נשים היו מכבסות בגדים בנהר. הגמרא כותבת שאם אדם מוכרח לעבור במקום שהנשים מכבסות, ראוי שיעצום עיניו שלא יראה אותן בצורה לא צנועה. אולם, אם יש באפשרותו לעבור בדרך אחרת, והוא מתעקש לעבור דווקא בדרך הלא צנועה – נקרא רשע, אף אם אינו מתכוון להביט בהן! שכן, אסור לאדם להכניס את עצמו לניסיון מלכתחילה.

מאין באת ולאן אתה הולך?

כך אומר עקביא: אם תסתכל בשלושת הדברים הללו, אף אם תבוא העבירה לידך – לא תבוא אתה לידיה! זוהי אפוא הבטחה גדולה: עבירה באה לידך, ואתה מסתכל בשלושה דברים – ואי אתה בא לידיה, אלא כובש את יצרך ומתרחק ממנה!

על דרך זה אמר דוד המלך (תהילים קיט, לז): "הַעֲבֹר עֵינֵי מִרְאוֹת שָׁוְא", ולא אמר: "העבר שווא מעיניי". כלומר, הבא אותי למדרגה כזאת, שאפילו אם יגיע השווא לעיניי, יעברו עיניי מראותו; אפילו אם תבוא העבירה לידי – לא אבוא אני לידיה!

ד. "הסתכל בשלושה דברים"

עקביא מעלה שלושה דברים שאם תסתכל בהם לא תבוא לידי עבירה:

א. "מאין באת? – מטיפה סרוחה".

ב. "ולאן אתה הולך? – למקום עפר רימה ותולעה".

ג. "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון? – לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא".

התלמוד הירושלמי (סוטה ב, ב) כותב שעקביא דרש את שלוש ההסתכלויות הללו מפסוק אחד במגילת קהלת (יב, א):

וְזָכַר אֶת בּוֹרְאֵיךָ בְּיָמֵי בְּחֻרְתֶּיךָ עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יְמֵי הַרְעָה
וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר: "אֵין לִי בָהֶם חֶפְצִי".

קהלת קורא לאדם לזכור את בוראו בבחרותו, לפני שיגיע לימים שלא יהיה בכוחו לשנות את מהלך חייו. עקביא דרש את המילה – "בוֹרְאֵיךָ":

א. **באורך** – זכור את באורך, את המקור שלך, מנין באת – מטיפה סרוחה.

ב. **בורך** – זכור את הבור שתיקבר בו בסוף ימך, מקום עפר רימה ותולעה.

ג. **בוראך** – זכור את בוראך, שאתה עתיד ליתן לפניו דין וחשבון על כל מעשיך.

המדר"ש מדגיש שכדי שאדם לא יבוא לידי עבירה עליו להסתכל בשלושת הדברים יחד, שאם לא כך, ייתכן שלא יועיל לו, ואולי אף יזיק לו!

אם יסתכל רק שבא מטיפה סרוחה, הוא עלול לחשוב שמשום שמקורו נרפש כל כך, אין לצפות ממנו לגדולות ואין לבוא אליו בטענות אם יחטא... בעקבות מחשבה זו הוא עלול לבוא לידי עבירה. לכן צריך אדם להסתכל גם לאן הוא הולך, לזכור שהוא עתיד למות בסופו של דבר.

אולם, אף אם יסתכל בשני הדברים האלה, הוא יחשוב לעצמו שסופו בקבר, מאכל לרימה ותולעה, ואם כך, כבר עדיף לו ליהנות מתענוגי העולם הזה בחייו כל עוד הוא יכול ולנצל את הזמן עד הגיעו לקבר.

על כן צריך האדם להסתכל גם לפני מי הוא עתיד ליתן דין וחשבון. אף שיגיע לקבר, יצטרך ליתן דין וחשבון על כל מעשיו. כך הזהיר גם רבי אלעזר הקפר בסוף פרק ד במסכתנו: "ואל יבטיחך יצרך שהשואל בית מנוס לך... – על כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא!".

החסיד יעב"ץ מציין שלושה דברים מרכזיים המביאים את האדם לעבירה:

א. גאווה – אדם רואה את עצמו עליון על שאר הבריות ומתוך כך מזלזל באחרים ופוגע בהם.

ב. תאוה – אדם רודף אחר תענוגי העולם הזה וקנייניו.

ג. התעלמות מהעתיד – אדם חושב שאין מי שישפוט אותו על מעשיו.

שלוש ההסתכלויות של עקביא נועדו להציל את האדם משלושת הגורמים לעבירה:

א. "דע מאין באת – מטיפה סרוחה" – ואיך תתגאה!?

ב. "ולאן אתה הולך – למקום עפר רימה ותולעה" – כל תענוגך בעולם הזה בטלים ומבוטלים, כל הקניינים שתשיג כאן לא יועילו לך מאומה

מאין באת ולאן אתה הולך?

בקבר – "כַּאֲשֶׁר יֵצֵא מִבְּטֶן אִמּוֹ – עָרוֹם יָשׁוּב לְלֶכֶת כְּשֹׁבָא, וּמְאוּמָה לֹא יֵשֵׂא בְעַמְלוֹ שְׂיִלַּךְ בְּיָדוֹ" (קהלת ה, יד)⁵.

יתרה מזאת, ככל שאדם יתענג יותר בעולם הזה וישמין יותר – כך יזכה ליותר רימה ותולעה בקברו...

ג. "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון..." – דע לך: "כִּי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה, הָאֱ-לֹהִים יָבֵא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נְעֻלָּם – אִם טוֹב וְאִם רָע" (שם יב, יד) – על הכול תצטרך בסופו של דבר ליתן דין וחשבון!

ה. "לאן אתה הולך"

המדרש"ש מדקדק שעקביא לא אמר: "ולאן תלך" בלשון עתיד, אלא: "לאן אתה הולך" – בלשון הווה, אף שההליכה היא לדבר שיתרחש בעתיד, אחר מות האדם: "למקום עפר רימה ותולעה!"

המדרש"ש מסביר שבכל רגע ובכל שעה אדם הולך וצועד לעבר בית עולמו. מהיום שנולד הוא הולך ומתקרב ליום מותו. זו הליכה תמידית שאדם צועד בה כבר בהווה – ולא רק בעתיד.

אם אדם יחשוב שבעתיד ילך לקבר, הוא ידחה זאת ממחשבתו, כי העתיד רחוק מהאדם וקל להתכחש אליו. אולם, אם יפנים שכבר היום, ממש עכשיו, הוא הולך וצועד לעבר קברו, יתעורר במהרה לשנות את מעשיו ודרכיו.

1. "לפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון"

ההסתכלות השלישית של עקביא – הידיעה שאנו עתידים ליתן דין וחשבון לפני הקדוש ברוך הוא – באה לידי ביטוי בסיפור בגמרא (ברכות

5. חז"ל (מדרש זוטא על הפסוק) מביאים משל יפה לפסוק זה: שועל ביקש להיכנס לכרם המוקף גדר מכל צדדיו. לסוף מצא נקב אחד, ביקש להיכנס בו ולא יכול. צם שלושים יום עד שהרזה ונכנס בנקב. אכל ושבע ודשן ושמן. ביקש לצאת מאותו נקב – ולא יכול! חזר וצם שלושים יום עד שרזה שוב כפי שהיה בתחילה. יצא מהכרם ואמר: "כרם כרם! כמה טובים פירותך, אלא מה הנאה יש בהם?! כמו שאדם נכנס לתוכך – כך הוא יוצא!" – כך הוא העולם הזה.

כח, ב) על ריב"ז (–רבן יוחנן בן זכאי), מגדולי ישראל, אשר קיבל את תורתו מהלל ושמאי (אבות ב, ח), שחיו בדורו של עקביא או בדור שלאחריו⁶.

כשחלה ריב"ז, באו תלמידיו הגדולים לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: "נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה?!" – הרי אתה צדיק גדול ומגדולי ישראל, מה יכול לגרום לך לבכות עתה? ממה אתה חושש?!

ענה להם:

אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי – אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון – אף על פי כן הייתי בוכה;

ועכשיו, שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי – כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון;

ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים: אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי – ולא אבכה?!"

ואם ריב"ז, "נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק", חשש מפני העמידה לפני הקדוש ברוך הוא אחר מותו – מה נאמר אנו?!

ז. "וְתַחֲסְרֶהוּ מֵעַט מְאֹלֵהִים"

מדברי עקביא נשמע שהאדם הוא יצור עלוב ושפל, הבא מטיפה סרוחה והולך אל מקום עפר רימה ותולעה. אולם, האם זהו כל האדם?! הרי האדם אינו רק גוף, הלוא מקוננת בו נשמה אֵלֹהִית עליונה, חלק אֵלֹהִי ממעל! הרי נשמת האדם חצובה מתחת לכיסא הכבוד – משם בא האדם ולשם הוא הולך!

6. לפי הרמב"ם (הקדמת פירושו למשנה, ד), עקביא פעל בדור של שמעיה ואבטליון, רבותיהם של הלל ושמאי.

מאין באת ולאן אתה הולך?

מדוע אפוא דיבר עקביא על הצדדים הנמוכים של האדם? מדוע בחר להתמקד בצד הגופני השפל של האדם ולא בצדדים הא־לוהיים שבו?

המדר"ש מסביר שעקביא לא התעלם מהצד הא־לוהי שבאדם, אלא רמז אליו בסתור. נשים לב כי יש במשנה כפילות. בהתחלה היא קוראת לאדם: "דע מאין באת..."⁷, ואחר כך היא חוזרת ומפרטת: "מאין באת – מטיפה סרוחה...". מסביר המדר"ש שהמשנה מדברת בשני פנים כדי לכלול את שני צדדיו של האדם.

היא פותחת בצד העליון של האדם: "דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון". כאן רומז עקביא להסתכל בשלושה דברים נעלמים שצריך בהם הסתכלות עמוקה:

"דע מאין באת" – דע שחוצבה נשמתך מתחת כיסא הכבוד והיא חלק א־לוה ממעל, על כן לא יעלה על הדעת שתשחית אותה ותעשנה זרה ונוכרייה לבוראך במעשים רעים.

"ולאן אתה הולך" – נשמתך הולכת למקום שחוצבה ממנו, אל הא־לוהים, ואין ראוי אפוא שתמנע ממנה את הדבקות במקורה.

"ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון" – גם הנשמה עתידה ליתן דין וחשבון על המעשים בעולם הזה⁷, ולכן היזהר לבל תחטא!

לאחר מכן עקביא מפרט שלוש הסתכלויות נוספות המצילות את האדם מן העבירה, והפעם הוא מדבר על הצדדים הנמוכים של הגוף.

יוצא אפוא ששלוש ההסתכלויות הראשונות, הנסתרות, מכוונות לנשמה ומבטאות את מעלת האדם; שלוש ההסתכלויות האחרונות, המפורשות, מכוונות לגוף ומצביעות על פחיתות האדם.

אנשי מעלה מתמקדים בהסתכלות על מעלת נשמתם ומתוך כך נמנעים מן העבירה, אך רוב האנשים אינם בדרגה זו, הם זקוקים להסתכלות הפשוטה על פחיתות הגוף, ומתוך כך לא באים לידי עבירה⁸.

7. ראה במסכת סנהדרין (צא, א) בתשובתו של רבי לאנטונינוס.

8. עוד בעניין זה, ראה בקשר למשנת רבי עקיבא (-אותיות עקביא), בשיעור למשנה יד(ב), אות ו.

ושמא נוכל למצוא את שתי ההסתכלויות במזמור ח בתהילים:

מצד אחד (פס' ד-ה): "כִּי אֶרְאֶה שְׁמִיךְ, מַעֲשֵׂי אֲצַבְעֹתַיִךְ, יָרַח וְכוֹכָבִים
אֲשֶׁר כּוֹנְנֹתָהּ - מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וּבֶן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ?!" - מהו בן
אנוש לעומת גודל הבריאה?!

ומצד שני (פס' ו-ז): "וְתַחֲסֶרְהוּ מְעַט מֵאֵלֹהִים, וְכָבוֹד וְהָדָר תִּעֲטֹרְהוּ.
תִּמְשִׁילְהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ, כֹּל שֵׁתָה תַּחַת רַגְלָיו" - כמה גדול ומעולה הוא
האדם!

עקביא מצייד אותנו אפוא בשתי הסתכלויות לחיים, האחת מביטה
למעלה והשנייה למטה. כל אדם, לפי מעלתו, יאחז בהסתכלות
המתאימה לו וינצל מן העבירה.